

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Диана Димитрова на тема: „Фабрикуване на съгласие. Трансформация на комуникацията в манипулация“, представена за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Журналистика – Убеждаваща комуникация)

Рецензент: проф. Иван Стефанов, доктор на философските науки

Предлаганата на нашето внимание дисертация на Диана Димитрова „Фабрикуване на съгласие. Трансформация на комуникацията в манипулация“ има за обект на изследване комуникативните процеси, които водят до радикална промяна на индивидуалното и колективното съзнание и по този начин променят поведението на хората. Моделирането на съзнанието на хората е една от най-съществените характеристики на съвременния капитализъм и затова всеки опит за навлизане в същността на тези специфични процеси заслужава внимание и оценка като особено актуална научна задача. Искам веднага да изтъкна важното обстоятелство, че този труд ни позволява да обхванем в широта и дълбочина процеса на медийната манипулация. Д. Димитрова още в уводните страници уточнява, че нейната основна цел, в този ерудиран, широко и подробно разгърнат труд, е да изследва манипулирането на общественото съзнание посредством комуникацията. И действително, тя успява да изпълни тази задача. Това може да се констатира и от обема на изследването: дисертацията е в размер на 227 с., използвани и цитирани са 227 заглавия; съдържанието е изложено във въведение, шест глави и заключение.

В първата глава от дисертацията „Човекът – комуникиращо животно“ Диана Димитрова разглежда връзката между комуникацията и социализацията на личността. Комуникацията е разделена на вербална и невербална и е дадено предимство на вербалната комуникация, като имаща основно значение за формиране на мисленето на личността. На тази основа човекът е определен като „комуникиращо същество“, а това задължава автора да изследва словото (и езика) не просто като основно средство за

общуване, но и като главно средство за неговото манипулиране. Изходно начало за авторката е изказването на У. Липман, че действията на човека се основават не на директно и безспорно познание, а на представи, които сам си е създал или са му били предоставени в процеса на общуване с другите.

Диана Димитрова правилно заключава, че социалния контекст, в който се осъществява дадена комуникация, има по-голямо и по-определящо значение, отколкото особеностите и качествата на личността. Наистина, по този начин, човешките същества стават лесно управляеми личности. Това е така, но все пак смятам, че твърдението на с. 18 „Манипулацията е основен феномен на човешкото битие“ е пресилено. Комуникацията действително широко се използва като оръжие за автоматично влияние, това е добре разкрито в цялата дисертация, но в никакъв случай не е задължителна същностна характеристика на човешкото битие.

Във **втората глава** „Дисперсия на омразата“ е разкрита посоката на развитието на манипулацията; нейният източник е някакъв вид *омраза*, върху която се проектира образа на нарочения *враг*, което пък поражда тревожната и обща ситуация на *страх* в обществото. Основни носители на омразата са политици и журналисти, а тя е насочена главно към маргинални общности, етноси и малцинства, но винаги – към врага. Основна роля в процеса на подобна манипулация играе словото на омразата, защото езикът има свойството да навлиза дълбоко „навътре в човека“. Изтъкнати са четири безспорни компонента на манипулацията:

- обект се явяват другите, непознатите, враговете;
- субект са лидерите, обладаващи власт и сила, както и тези, които говорят чрез масовите средства за комуникация;
- средство се явява демонизиращият език на омразата, не познаващ и не признаващ обективни критерии;
- най-подходящият контекст за всяка манипулация е ситуацията на застрашено по някакъв начин съществуване.

Независимо от обществената структура и нивото на образование в дадено общество конструкцията на този вид манипулативно послание остава непроменена и резултатна. По горната схема става изграждането на образа на врага. Това е разгледано посредством обобщаването на конкретни изследвания, посветени и на езика на омразата, присъстващ в българските медии. Изгодата от манипулацията се състои в това, че който

насажда омраза и страх, той най-силно влияе и владее обществата или социалните групи.

В тази глава откривам две смушаващи генериращи заключения. 1. Човекът е най-манипулираното същество (за кой човек става дума?); 2. Историята на човечеството е историята на врага (нима само това е историята на човечеството? Къде остава например културата или културите?).

В **третата глава** от дисертацията „Симетрия на стереотипа“ откривам особено важните понятия, без които не можем да си обясним ефективността на редица процеси на манипулацията.

Най-напред тук се въвежда понятието *дремеци стереотипи* – има ги във всички общества, много са устойчиви и много лесно се събуждат и използват в процесите на манипулация чрез медиите.

На второ място се разкрива природата на *стереотипите* – предубедени възприятия на хората относно техния социален контекст. Стереотипите се активират автоматично и в този смисъл са генератор за мобилизиране на масите. Те определят скритото въздействие на медиите, а това е основен признак на манипулацията чрез информация. Това скрито въздействие затъмнява преднамерения характер на манипулацията и изгражда лъжливо вътрешно убеждение в реципиента, че е обезпечена индивидуалната му потребност от информация.

На трето място се въвежда *ефектът на повторението*. Той се постига чрез разконцентриране на вниманието с много информация, чрез игнориране на други медийни източници, чрез използването на опозиционни стереотипи и др.

Но когато се говори за ефектите на повторението трябва да се разгледа и ролята на противния процес – този на *бумеранговия ефект*. За съжаление това липсва в тази глава.

В **четвъртата глава** - „Програмиране на общественото съзнание“ се разглежда присъствието на символите и метафорите в невербалните въздействия и тяхната роля за постигането на масови емоции и групови поведения. Подробно е изложена идеята на Бернайс „Инженеринг на съгласие“, както и неговата класическа формула: *създаващ събития, събитията създават новини, а новините създават нуждата от това, което се предлага*. Анализирани са елементите на манипулативната техника, използвана от медиите.

В **пета глава** „Информационните войни“, ХХІ век убедително е анализиран като период на ефективно промиване на мозъците на големи

групи от хора. Налице е преместване на властта от политиката към медиите. Дадена е характеристика на Интернет като нова и могъща технологична медийна институция; докато старите медии са еднопосочни, то интернет се оказва многопосочен. Това означава, че интернет позволява на отделния индивид едновременно да се изявява и като субект, и като обект на информацията. Но това би трябвало да се оцени от Д. Димитрова и като възможност, точно противоположна на манипулацията. В интернет всички представени стари медии дават възможност да се формира активен форум от другомислещи и противници на официалната информация.

В шеста глава „Деконтаминация на съзнанието“ се разглежда въпроса възможно ли е да се противодейства на манипулиращата пропаганда, да се развие и стимулира критично мислене. На с.173 авторката пише: „Колкото и да ми е мъчно да си го призная, но... деконтаминацията на съзнанието, този така необходим процес от критично мислене за всеки индивид, е все още почти непостижимо състояние, поне в съвременните общества.“ Разбирам тревогите на Д. Димитрова, тя дава достатъчно данни за това, че на практика в журналистическата си дейност се сблъсква с гигантските мащаби на манипулацията. Доказва го и с редица пресни примери, взети от Украйна, от днешните събития в Турция или от борбата с нарастващите последователи на движението „джихад“. Но мисля, че не е особено перспективно да смятаме, че ирационализма на масовата манипулация е непобедим, или че манипулацията е постоянна характеристика на човешкото битие. Пропусната е възможността да се разкрият съпротивителните сили на културния свят. В своето есе „Добре информираният гражданин“ известният социолог Алфред Шютц разглежда този гражданин като междинна фигура между експерта и човека от улицата. „Опасността се увеличава от известна тенденция – пише Шютц, – демокрацията да бъде разбрана погрешно като политическа институция, в която трябва да господства мнението на неинформирания човек от улицата. Следователно задължението и привилегията на добре информирания гражданин в едно демократично общество са да направи така, че неговото частно мнение да преобладава над общественото мнение на човека от улицата.“ (Вж. Алфред Шютц „Чужденецът“, София 1999, изд. ЛИК, с.51). Мисля, че е нужно да се обърне по-голямо внимание на съпротивителните възможности на отделната личност, особено когато като лидер на мнение, тя оспорва процесите на масова манипулация.

По разглеждания въпрос Д. Димитрова очевидно се ръководи от казаното от Уолтър Липман в неговата книга „Общественото мнение“: „Познавателните възможности на човека са ограничени: човек не може да види и да знае всичко, тоест да бъде абсолютно информиран (подчертаното е от мен – И.С.), тъй като обкръжаващата го среда е изключително многообразна, сложна и изменчива. Освен това, той не може

да бъде навсякъде по света. Преодолявайки многообразието на света, човек систематизира знанията си за него в категории. Тези категории са фикции, стереотипи, елементи на квазисреда, с помощта на които човек се приспособява към своето обкръжение. Поведението на човека е реакция на стимулите на тази псевдосреда.“ (с.192 от дисертацията.)

Но въпросът за „фикцията“ има и друга страна. В съвременните общества хората преминават непрекъснато от състоянието на икономическо битие към състоянието на социално битие, оттам преминават и в отрезвяващото състояние на културното битие, както и обратно. Тези сфери са вътрешно противоречиви и пораждат реални въпроси и питання в масовото съзнание, което позволява и осъзнаването на тези противоречия. При това разнопосочно движение става възможно хората – дори в едни или други значителни публични мащаби - да се противопоставят и на масовата манипулация. Истината за съвременния свят е в това, че гигантските мащаби на манипулацията пораждат забележителни процеси и социални движения, които реално се противопоставят на затъмняването на разума. Мисля, че няма нужда да се демонизира толкова медийната манипулация, защото тя поражда и могъщи съпротивителни индивидуални и колективни действия. Още по-малко трябва манипулацията да се разглежда като „постоянна константа“ на човешката същност; човешките същества са не само управляеми, но същевременно и мислещи личности („Мисля, следователно съществувам!“ казваше големият философ Рене Декарт).

Тази критика относно преувеличаването на значението на медийната манипулация в съвременния свят обаче не означава отрицание на обстоятелството, че разглежданата дисертация представлява едно постижение и принос в изясняването на един болезнен и остро актуален проблем на всекидневния социален и политически живот. Според мен разглежданата дисертация на Диана Димитрова „Фабрикуване на съгласие. Трансформация на комуникацията в манипулация“ е задълбочена и подробна разработка на една изключително заплетена, но и важна тема в днешната журналистическа литература; тази дисертация ни дава нова информация от теоретическо и фактическо естество и затова предлагам да бъде издадена като отделна книга.

По темата на дисертацията са направени три публикации в научни издания по въпросите на комуникацията.

Авторефератът на дисертационния труд представя най-съществените моменти от авторското изложение.

В заключение: давам висока оценка на разглеждания изследователския труд и **като член на Научното жури ще гласувам**

убедено за присъждането на Диана Димитрова на образователната и научна степен „Доктор“ по професионално направление 3.5 Обществени комуникации и информационни науки (Журналистика – Убеждаваща комуникация) за представената дисертация на тема: „Фабрикуване на съгласие. Трансформация на комуникацията в манипулация.“

София, 25. 02. 2017 г.

Рецензент:

проф. д.ф.н. Иван Стефанов